

УДК 340.12

О.В. Гришук

АВТОНОМІЯ ЛЮДИНИ ТА ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

Досліджується проблема автономії людини як передумови людської гідності. Автономія (індивідуальність) вирізняє людину з-поміж інших форм буття. Автономна людина, яка має яскраво виражену індивідуальність, чіткий життєвий план, сформовані погляди на життя, власну систему цінностей та здійснює зважений, самостійний вибір, розглядається як носій людської гідності.

Ключові слова: автономія, людська гідність, індивідуальність.

Постановка проблеми. Людська гідність є постійно змінюваним суспільним явищем. Її сутність може бути теоретично виражена лише поняттями, що розвиваються, перетворюються, змінюють одне одного. Вона склалась як відображення у свідомості людей того особливого становища, яке займає людина, а також як відображення її самоцінності.

Базові цінності сучасного суспільства, такі як свобода, рівність та справедливість сьогодні визначають вектор розвитку цивілізації, проте не слід забувати, що саме їх високе значення пояснюється цінністю людини, визнанням її гідності. Оскільки природа соціальних цінностей зумовлена тим, що всі «форми суспільного життя виникають на основі самоусвідомлених ціннісних суджень автономних індивідів» [4, с. 96], то логічно припустити, що їх коріння слід шукати саме в усвідомленні людиною своєї цінності, тобто своєї гідності як автономного суб'єкта суспільства.

Стан дослідження. Ще Іммануїл Кант запропонував ідею автономії як стан, коли: індивіди є вільними від зовнішніх обмежень, таких як примус, насильство, різні форми погроз та маніпуляцій; дії є наслідком їх вибору; дії є вільними від зумовленості внутрішніми чинниками, які б впливали на їх вибір через некеровані бажання, пристрасті або упередження; індивіди керуються у своєму виборі власним розумом, відповідно до універсальних принципів. Кант вважав, що всі люди є рівними у своїй здатності до автономії, а мораль вимагає поваги до кожного, хто здатен на таку автономію. Отже люди мають користуватися

ватися рівною повагою внаслідок їх автономії, втручання в яку означало б порушення абсолютної моральної заборони. Особливий наголос робився на тому, що автономія є однією з найсуттєвіших ознак, підґрунтям людської гідності.

Сьогодні автономія людини розглядається як ідеальна основа для формування особи на основі раціонального вибору можливих дій, способу життя загалом, керуючись власною системою цінностей та власними ціннісними орієнтаціями. Людина, як автономний індивід, усвідомлює процес розмірковувань, завдяки якому її пізніші «Я» постають з її теперішнього «Я», і тому її вибір визначений не випадковим чи неконтрольованим способом, а на основі власного розуміння. Така людина може стояти обабіч своїх поглядів та бажань і перевірити їхню слухність керуючись внутрішніми критеріями, що є її власною тенденцією до раціональності, послідовності й несуперечливості мислення. За таких умов людина творить себе сама, а успіх такого самотворення визначений не якимсь одним благом, людина визнає відповідальність за своє життя та можливість робити з ним усе на власній розсуд, що «саме по собі становить елемент доброго життя» [8, с. 304]. При цьому концепція доброго життя не розглядається частково, а як вибір людиною того способу життя, яке на її думку є добрим. Крім того, людина обирає саме такі цілі в житті, які можуть створити умови для того способу життя, що найбільш повно виражає її природу як вільної і рівноправної з іншими людьми раціональної істоти такою мірою, якою дозволяють обставини.

Багато дослідників вважає автономію головною цінністю сучасного суспільства. Саме автономія розглядається як кінцева мета, стосовно якої всі інші цінності є або її складниками, або ж засобами її досягнення. І навпаки, якщо автономія є недосяжною для людини внаслідок душевного розладу, психічного захворювання, або ж «здичавіння від дуже несприятливих життєвих умов, – то для неї важливість засадничих цінностей була б зменшеною пропорційно до послаблення її здатності досягти автономії» [2, с. 122].

Мета статті. Сьогодні вже не викликає сумнівів, що людина є істотою, гармонійне існування якої можливе лише за умови задоволення її біологічних (вітальних), соціальних та духовних потреб та інтересів. Заперечення будь-якої з цих складових з неминучістю призводить до дисгармонії та деградації людини. Метою даної статті є показати, які елементи людської сутності визначають соціальну цінність людини, формують людську гідність. Визначальний акцент при цьому робиться саме на автономії людини та її змістовних характеристиках.

Виклад основних положень. Суттєвою ознакою автономії людини є наявність контролю людини над своїми діями. Висловлюється думка, що «особа є автономною, якщо вона ототожнює себе із своїми бажаннями, цілями і цінностями, і якщо така ідентифікація сама не здійснюється внаслідок деяких впливів, які так чи інакше призводять до того, то сам процес ідентифікації стає відчуженим від особи» [7, с. 61]. Отже, хоча автономія і включає вибір, проте вона виходить за його межі. Здійснення вибору може відбуватися без наявності справжнього контролю людини над своєю поведінкою, оскільки можуть мати місце нав'язані альтернативи вибору. Крім того, людина не завжди може бути спроможною розсудливо оцінити доступні альтернативи або не усвідомити достатньою мірою важливості вибору.

Лише за наявності особливого виду контролю, який включає не нав'язаний, усвідомлений вибір серед альтернатив, які людина розсудливо зважила під кутом зору значущості самого вибору серед доступних альтернатив, може мати місце автономія людини. Виділяють п'ять необхідних умов [2, с. 123–125], за яких можливий вказаний різновид контролю:

1. Умова виконання дії, тобто наявність активної поведінки, яку людина здійснює керуючись певними мотивами і метою. При цьому мотивом вважають бажання в широкому розумінні: фізіологічні і психологічні, вроджені і набуті, приємні і страждальні, благодатні і шкідливі, позитивні й негативні, важливі і банальні, тривалі й мінливі, розумні і нерозсудливі та ін. Мета полягає у їх задоволенні. Підставою для вибору людиною тих чи інших дій є переконання, що виконання саме цих дій забезпечує більшу ймовірність досягнення мети, тобто задоволення того бажання, яке є мотивом дії.

В цілому погоджуючись із запропонованими судженнями, хотілось би акцентувати увагу на тому, що не лише активна поведінка здійснюється під контролем автономної людини. В цьому випадку доцільно говорити і про бездіяльність, тобто пасивну поведінку, яка знаходить вираз в утриманні від дії. Цілком логічно припустити, що вказаний вид поведінки також має мотиви і мету, а утримання від певних дій часом не лише допомагають у досягненні мети, але й прискорюють її настання.

2. Умова вибору, тобто людина вчиняє діяння (дію чи бездіяльність), обираючи з низки альтернатив, які вважає доступними відповідно до своїх розсудливо зважених переконань. Вибір передбачає зважені переконання людини стосовно своїх здібностей та можливостей реалізувати деякі з доступних альтернатив. Щоб задовольнити цю

умову достатньо наявності розсудливого ставлення людини до своїх переконань. При цьому не вимагається обґрунтування істинності переконань, оскільки для автономії міра контролю є достатньою, коли людина обирає навіть одну реально доступну альтернативу. У даному випадку важливою є лише внутрішня мотивація людини вчинити діяння без огляду на те, чи має вона можливість вчинити інші дії.

3. Умова не нав'язаного вибору. Людина висуває дві негативні вимоги до умов вибору, включаючи такі обставини, коли вибір усе-таки здійснюється, але він залишається неавтономним. Перша умова виникає тоді, коли альтернативи, між якими потрібно обирати, нав'язані людині зовні. При цьому людина дійсно обирає, але навряд чи можна припустити, що вона має достатній контроль над своїми діями. У виборі, нав'язаному таким чином, зменшення контролю не є очевидним лише тому, що людина змушена обирати між небажаними альтернативами. Для втрати контролю необхідно, щоб альтернативи були небажаними не лише для даної людини в даній ситуації, а для будь-якої людини в ситуації даного типу.

Друга негативна вимога до умов вибору полягає в тому, що альтернативи, які доступні людині, не повинні бути обмежені такими моральними та політичними цінностями, які є для неї неприйнятними. Така вимога робить очевидним, що вибір може бути нав'язаним таким чином, що людині доводиться вибирати із внутрішньо небажаних альтернатив, у спосіб, котрий позбавляє її можливості обирати, які саме альтернативи є бажаними для неї.

4. Умова оцінювання, тобто людина має перебувати у стані, котрий є сприятливим для оцінювання тих діянь, які вона обирає. Ця умова являє собою позитивну вимогу щодо вибору, відповідно до якої людина, щоб бути автономною, повинна мати особливі підстави для здійснення свого вибору. Якщо ж людина обирає діяння бездумно, нехтуючи наслідками, не зважаючи аргументи на користь тих чи інших альтернатив, то вона все-таки здійснює вибір, проте такий вибір є безпідставним.

5. Умова розуміння, яка зумовлюється тим, що кращий спосіб оцінювання людиною обраних нею дій має ґрунтуватися на достатньому розумінні їх важливості. Ця умова підсилює позитивну вимогу щодо умов вибору, вимагаючи, щоб при оцінюванні зверталась увага на особливі ознаки обраних діянь. Одна з таких ознак полягає в тому, що людина має розглядати свої діяння під кутом зору об'єктивно прийнятих пояснень. Пояснення є об'єктивно прийнятними, якщо будь-яка розумна людина, котрій відомий контекст діяння, може погодитись з

таким поясненням. Пояснення людини може бути помилковим внаслідок самоомани, неувважності, ілюзії, егоцентризму, фанатизму, фантазування та ін. Ці помилкові способи в досягненні об'єктивності самі можуть бути або обраними, або не обраними. Не обраними їх можна вважати, виходячи з того, наскільки брак об'єктивності у людини перетворює її дії на неавтономні.

Другою ознакою є те, що людина повинна розглядати обрані нею дії під кутом раніше вживаних зразків діянь (досвіду). Людина має бути здатна, якщо виникне потреба, пояснити чи обране нею діяння відповідає її звичайній поведінці або ж відхиляється від неї.

Наступною необхідною ознакою в цьому контексті є усвідомлення людиною тієї моральної позиції, яку утверджують обрані нею дії. Вимога полягає не в тому, що автономними є лише ті діяннями, які гідні морального схвалення, оскільки діяння, що гідні морального осуду, також можуть бути автономними. Також вимога є і не в тому, що моральна позиція, втілена в обраних діяннях, має бути важливою для людини, оскільки людина може підпорядкувати моральні вимоги іншим. Вимога полягає в тому, що людина повинна визнати доречність моральних вимог в оцінюванні своїх діянь. У цьому випадку потрібно, що людина визнала добро і зло як один із аспектів, під кутом зору якого повинно розглядатись значення обраних нею діянь, навіть якщо виявиться, що такі діяння є негідними, якщо їх розглядати саме під таким кутом зору.

Слід погодитись з тим, що «кожна з названих умов є необхідною, а разом узяті вони є достатніми для того, щоб дія була автономною» [2, с. 125]. Людину можна вважати автономною лише тоді, коли її діяння є автономними. Враховуючи якою мірою людина використовує вищевказані вимоги, контролюючи свої діяння, можна зробити висновок наскільки її вибір є автономним. Згідно цих вимог автономними є діяння, які є вільними і ґрунтуються на судженнях людей. Тому можна вважати, що автономія людини містить компонент свободи (умова виконання вибору, умова вибору, умова не нав'язаного вибору) та компонент судження (умова оцінювання та розуміння вибору). Висловлюються думки, що людина, яка зберігає свободу, але не судження, перебуває у стані автаркії, тоді як той, хто зберігає обидва компоненти, є справді автономним [5, с. 38]. Крім того, компонент свободи розглядають як негативну свободу, тобто свободу від зовнішнього втручання, а компонент судження – як позитивну свободу, тобто свободу жити згідно зі своєю концепцією доброго життя [6, с. 131].

Розуміння автономії як єдності компонентів свободи і судження вимагає також додаткового пояснення специфіки судження. В даному випадку судження людини повинно бути її власним судженням і ґрунтуватися на критичному обдумуванні власного вибору, діянь, концепції доброго життя. Це виключає підміну власного судження людини на «судження авторитетів – політичних, релігійних, моральних, харизматичних. Це також виключає аби судження ґрунтувались на ідеологічній ідіосинкразії, примусі, неперевіраних упередженнях, некерованій пристрасті і т.п.» [2, с. 126]. Автономія вимагає, щоб людина обмірковувала яким чином вона має здійснювати свою свободу. Крім того, судження людини повинно ґрунтуватися на певних стандартах, які людина акцептує внаслідок попереднього критичного обдумування цих стандартів та роздумів над тим, як вона повинна будувати своє життя.

В цьому розумінні саме індивідуальність людини набуває особливого значення. Ще Джон Стюарт Міль вважав, що саме власні судження та індивідуальний характер людини повинен формувати стиль її життя та особисту поведінку. Однак при цьому слід враховувати попередній людський досвід, на підставі чого віддавати перевагу одним стилям існування та поведінки над іншими. Людина особисто повинна з'ясувати яка частина досвіду людства підходить до її обставин та характеру. Традиції та звичаї інших людей непрямо свідчать про те, чого навчив їх досвід, а тому вимагають поваги з боку кожної особи. При врахуванні у своїй поведінці досвіду інших людей слід враховувати:

1. Досвід інших може бути занадто вузьким, або його можуть хибно інтерпретувати;

2. Інтерпретація досвіду може бути правильною, але не підходить для іншої людини;

3. Навіть якщо традиції та звичаї можуть бути добрими і підходити даній особі, але просте наслідування звичаю не виховує і не розвиває в людині жодної якості, що відрізняє її від інших істот.

На думку Міля, людські здатності до сприйняття, судження, розрізнення, розумової активності та навіть моральних уподобань виявляються лише при здійсненні вибору. Той, хто діє певним чином лише тому, що це є звичаєм, не робить жодного вибору. «Він не набуває практики ні вирізнення найкращої з наявних можливостей, ні прагнення до її втілення. Розумові й моральні сили, подібно до мускульних можуть розвиватися лише в процесі використання... Якщо підвалини точки зору особи не є результатом власних міркувань, її розум не тільки не може зміцнитися внаслідок прийняття цієї точки зору, але, ймо-

вірно, послаблюється... Той, хто дозволяє, щоб світ або найближча до нього частина світу обирали за нього план його життя, не має жодної потреби в будь-яких здатностях, окрім мавпячого хисту до імітації. А хто обирає свій план сам, той залучає всі свої здатності» [3, с. 69].

Людина повинна використовувати свої здатності до спостереження – щоб бачити; здатності до міркування та судження – щоб передбачати; здатності до діяльності – щоб збирати матеріал для прийняття рішення; здатності до розрізнення – щоб приймати рішення, а коли рішення прийнято, то мобілізувати здатності до наполегливості та самоконтролю, щоб дотриматись свого ретельно зваженого рішення. Людина потребує всіх цих якостей і використовує їх всі рівно настільки, наскільки визначальною є та частина її поведінки, яку вона визначає на основі власних суджень і почуттів. «Можливо і без цих усіх речей його провели б по життю якоюсь доброю стежкою й зберегли б від шляхів, що приносять зло. Але якою буде його порівняльна цінність як представника людства?» [3, с. 69]. Справжнє значення має не лише те, що саме роблять люди, але й до якого типу належать ті, які це роблять. Тому найважливішим серед плодів людської праці, на вдосконалення якого витрачається велика частина життя, є сама людина.

Людина є найбільшою цінністю і постає в роздумах філософів піднесеною і гарною «зовсім не через уніфікацію в собі індивідуального, а через його культивування й вживання в межах, обумовлених правами інших людей; відповідна праця не лише формує характер того, хто її виконує. Завдяки тому ж процесу стає багатим, різноманітним та рухливим усе людське життя; високі думки та піднесені відчуття отримують щедру поживу, і зміцнюються зв'язки, що поєднують кожного індивіда з його расою, наділяючи расу безконечно більшою цінністю. Пропорційно до розвитку власної індивідуальності, кожна особа стає ціннішою для себе самої, і тому отримує здатність набувати більшої цінності для інших» [3, с. 74].

Отже саме індивідуальність (автономія), на думку Міля, дорівнює розвитку, виражає цінність людини, і тільки культивування такої індивідуальності створює або може створити всебічно розвинутих людських істот. Якщо людина поступиться своєю індивідуальністю, то це буде пригніченням всієї людської сутності (природи). Тому, для того, щоб людина могла проявити свою індивідуальність, вона повинна мати змогу вести такий спосіб життя, який вважає за доцільне. Саме терпимість до вибору людина визначає наскільки гуманним, де-

мократичним є суспільство. Навіть деспотизм не призводить до найтяжчих наслідків, доки під його владою існує індивідуальність. Все, що пригнічує індивідуальність, є деспотизмом, незалежно від того, під яким ім'ям він виступає, і незалежно від того, чи сповідує він втілення Божої волі чи людських настанов.

Подібної точки зору дотримувався також Вільгельм фон Гумбольдт, який вважав, що метою людини є те, що продиктоване вічними й незмінними веліннями розуму, а не нав'яне туманними та мінливими пристрастями і полягає в найвищому й найгармонічнішому розвитку її сил для утворення повної й стійкої цілісності. Тому метою «до досягнення якої повинна безперервно спрямовувати свої зусилля кожна людська істота і на яку повинні особливо орієнтуватися ті, хто прагне справляти певний вплив на своїх співгромадян, – є сильна й здатна до розвитку особистість», якій для цього необхідні дві умови: «свобода й розмаїття вихідних можливостей» [1, с. 68].

Висновок. Проведений аналіз дає можливість зробити висновок, що саме автономна особа, яка має чітко виражену індивідуальність, чіткий життєвий план, сформовані погляди на життя, власну систему цінностей, здійснює зважений, самостійний вибір є носієм гідності. Саме автономія (індивідуальність) вирізняє людину з-поміж інших форм буття, формує ідеал, до якого слід прагнути кожній людині. Таким ідеалом беззаперечно виступає людська гідність, природа якої є двоякою. З одного боку, людська гідність втілює всі найкращі ціннісні здобутки людства, виражає рівень гуманістичного розвитку автономної людини як родової істоти. З іншого, – людська гідність вчиняє прямий і безпосередній вплив на кожну людину, впливаючи на її поведінку через базові цінності суспільства, формуючи її погляди на життя, особисту систему цінностей, ціннісні орієнтації і, таким чином, зумовлює та формує особисту гідність кожної людини.

Через такий двоякий процес і проходить, перш за все, духовний розвиток суспільства. Саме таким чином духовність людини, її індивідуальність відображається в духовності (культурі) соціуму, а базові позитивні характеристики і риси гідності людини виражаються в тому морально-правовому ідеалі, який ми називаємо людська гідність. Людська гідність є тим духовним, культурним ідеалом, цінністю, з якої випливають інші соціальні цінності, такі як свобода, справедливість, рівність. Людська гідність, таким чином, поєднуючи в собі всі найкращі здобутки соціуму на конкретно-історичному етапі його розвитку, виступає найбільш загальною, базовою соціальною цінністю, яка

визначає й скеровує подальший розвиток людини і суспільства на загальнолюдських гуманістичних засадах.

1. Гумбольдт Вільгельм фон. Сфера та обов'язки врядування / Цит. за Міль Джон Стюарт Про свободу: Есе / пер. з англ. – К.: Основи, 2001. – 463 с.
2. Кекс Д. Зasadничі цінності лібералізму / Д. Кекс // Лібералізм: антологія. – К.: Смолоскип, 2002. – 1122 с.
3. Міль Джон Стюарт. Про свободу: Есе / пер. з англ. – К.: Основи, 2001. – 463 с.
4. Ackerman B.A. Social Justice and the liberal State / B.A. Ackerman. – New Haven: Yale University Press.
5. Benn S. Theory of Freedom / S. Benn. – Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
6. Berlin I. Four Essays on Liberty / I. Berlin. – Oxford: Oxford University Press, 1969.
7. Dworkin G. The Concept of Autonomy // Dworkin G. The Theory and Practice of Autonomy. – Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
8. Ryan A. Liberalism. // A Companion to Contemporary Political Philosophy / Eds. R.E. Goodin and Ph. Pettit. – Oxford: Blackwell, 1993.

Гришук О.В. Автономия человека и человеческое достоинство: философско-правовые особенности взаимосвязи

Исследуется проблема автономии человека как предпосылки человеческого достоинства. Автономия (индивидуальность) выделяет человека среди других форм бытия. Автономный человек, имеющий ярко выраженную индивидуальность, четкий жизненный план, сложившиеся взгляды на жизнь, собственную систему ценностей и осуществляет взвешенный, самостоятельный выбор, рассматривается как носитель человеческого достоинства.

Ключевые слова: автономия, человеческое достоинство, индивидуальность.

Grischuk O.V. Human autonomy and dignity: philosophical and legal features of interrelation

The article explores the problem of human autonomy as a precondition of human dignity. Autonomy (individuality) distinguishes human from other forms of life. Autonomous human who has a distinct personality, a clear life plan, formed views on life, their own value system and provides a balanced, independent choice is seen as the bearer of human dignity.

Key words: human dignity, autonomy, individuality.

Стаття надійшла 29 січня 2013 р.